

NEKAJ PORTRETNIH MINIATUR DRUŽINE ATTEMS

VESNA BUČIČ, LJUBLJANA

Razstava »Portretna miniatura«, prirejena leta 1965 v Narodnem muzeju v Ljubljani, je bila vsekakor pomemben dogodek, tako na področju čiste likovne umetnosti kot tudi kulturne zgodovine, saj je predstavljala prvi večji izbor doslej znanih in dostopnih miniatur v Sloveniji.¹ Z 89 razstavljenimi eksponati je v sklenjenem nizu prikazan razvoj miniaturnega portretnega slikarstva na slovenskem ozemlju. Poleg manjšega števila tujih avtorjev² se je pojavilo tudi nekaj domačih iz 19. stoletja, katerih dela pa so bolj ali manj priložnostna.³ Na razstavi so v glavnem prevladovale ne-signirane miniature in se za večino niti ne ve, koga predstavljajo. V zaključnem poglavju kataloga med drugim piše: »izredno kvalitetna dela iz 2. polovice 18. in začetka 19. stoletja v Sloveniji si razlagamo z dejstvom, da izvirajo (miniature) iz importa, bila so last družine Attems in so prišla v muzej (Narodni muzej) iz njihovega gradu v Slovenski Bistrici. V tej zbirki najdemo dela, ki bi jih lahko pripisali krogu Bencinija⁴ in Fügerja,⁵ ter ona, ki sta jih podpisala Guérard in Wachtl.«

Iz te ugotovitve izhaja tudi namen tega članka: ovrednotiti miniaturne portrete družine Attems iz Slovenske Bistrice, nastale v prvih desetletjih 19. stoletja, ko je portretna miniatura v krogu dvornega in fevdalnega življenja in v času prefinjenega empira doživela svoj zadnji razcvet in ko se je poleg že znanih središč, Londona in Pariza, pojavil še Dunaj. Po tem času postanejo miniature vedno bolj meščansko realistične in žanrske, dokler jih nazadnje v vzdušju bidermajerja in romantike postopoma ne zamenja fotografija, ki je bila tedaj splošno slikarjem kot tudi še redkim miniaturistom v priljubljeno pomoč.

Pet portretirancev družine Attems je leta 1816 portretiral znani graški miniaturist Johann Wachtl. Skupina teh portretov je doslej edina znana

¹ Razstavo je strokovno pripravila umetnostna zgodovinarica Mirjam Poljanšek (tedaj kustos v Narodnem muzeju); za dokumentacijo, preglednost in razumevanje zbranega gradiva pa je napisala tudi manjši katalog. Avtorici razstave se prav lepo zahvaljujem za nekaj dodatnih podatkov, ki v katalogu zaradi majhnega obsega teksta niso bili objavljeni.

² M. Poljanšek: *Portretna miniatura*, katalog razstave v Narodnem muzeju, Ljubljana 1965, str. 20 (26 tujih avtorjev).

³ Cit. d.: Herlein, Karinger, Kobilca, Künl, Langus, Obereigner-Kastl, Pustavrh.

⁴ Antonio Bencini, 1710—po l. 1770; dvorni miniaturist Marije Terezije.

⁵ Heinrich Friedrich Füger, 1751—1818; vodilni dunajski klasicistični miniaturist; njegovo maniro je povzela cela vrsta naslednikov miniaturistov.

tako obširna družinska serija portretnih miniaturn v Sloveniji, poleg svoje likovne kvalitete pa ima za nas tudi izreden kulturnozgodovinski pomen: poleg tega, da predstavljajo moški portreti vplivne osebnosti takratnega časa, je za nas predvsem važno, da so bili portretiranci lastniki gradu v Slovenski Bistrici, od koder so miniature prek Federativnega zbirnega centra leta 1946 tudi prišle v Narodni muzej v Ljubljano.⁶

Čeprav na nobeni izmed petih miniaturn ni zapisano portretirančevo ime,⁷ je avtorica razstave ugotovila, zato ker so miniature prišle iz Slovenske Bistrice, da je najstarejši upodobljenec, oblečen v slavnostno empirsko oblačilo z visokim odlikovanjem, portret grofa Ferdinanda Marije Attemsa, ostali portretiranci pa naj bi predstavljali njegovo ženo, sina, hčerko in snaho.

Šesta portretna miniatura, ki je sicer delo drugega miniaturista, je vključena v ta prispevek zato, ker predstavlja podobo prve snahe Ferdinanda Marije Attemsa. Tudi to miniaturo je dobil Narodni muzej leta 1946 iz Federativnega zbirnega centra.

Rodbina Attems je v zadnjih 250 letih znana kot ena najmogočnejših na Štajerskem; njeni člani so dosegali pomembne položaje v državni upravi, s svojim posluhom za umetniške dejavnosti pa so se uvrščali med najambicioznejše družine na Avstrijskem. Praded grofa Ferdinanda Marije Attemsa, družinskega očeta naših portretirancev, je bil Ignaz Marija Attems (1652—1732) iz svetokriške linije (Attems-Heiligenkreutz). Ta se je v zadnji četrtini 17. stoletja naselil v Gradcu in s tem ustanovil štajersko vejo te slavne družine. Na slovenskem Štajerskem je pridobil celo vrsto gradov, njihove slavnostne dvorane pa je dal poslikati z iluzionističnimi freskami (Brežice, Dornava, Slovenska Bistrica). Leta 1708 je bila dograjena njegova rezidenčna palača v Gradcu, 20 let pozneje je bil dokončan dvorec v Göttingu zraven Gradca,⁸ v njegovi galeriji prednikov pa visi 40 portretov, ki v strnjenem nizu prikazujejo člane te rodbine vse tja do leta 1650.⁹ Vse kaže, da je tudi bistriška veja družine Attems podedovala enako ljubezen do lepih umetnosti, naš portretiranec Ferdinand Marija Attems pa je te lastnosti svojih prednikov pokazal, kakor bomo to pozneje videli, pri svojem aktivnem sodelovanju v muzeju Joanneum v Gradcu. Izraz njegovih umetnostnih hotenj bi bil lahko tudi izbor slikarja, ki je portretiral njegovo družino, saj je izbral prav Wachtla, tedaj najboljšega štajerskega miniaturista. Čeprav se je avtor podpisal samo na portretu grofa Ferdinanda, nam že bežen pogled na ostale portrete zgovorno kaže, da je vseh pet miniaturn naslikala ista roka in ob istem času.

Miniature so naslikane v tempera barvi na ovalnih slonokoščenih ploščicah (86 × 68 mm). Kot podlaga so te ploščice zaradi svoje prosojne strukture dajale inkarnatu prosojen videz polti in svež in nežen kolorit. Okviri na miniaturah, prav tako ovalni, so vlitii iz pozlačene medenine.

⁶ Inventarne številke miniaturn v Narodnem muzeju od 19887 do 19891; v katalogu Portretna miniatura se vrstijo pod številkami od 49 do 53.

⁷ Na hrbtni strani portretnih miniaturn velikokrat najdemo zapisana imena portretirancev z njihovimi osebnimi podatki.

⁸ Marjana Cimperman-Lipoglavšek: *Iluzionistične poslikave gradov v lasti družine Attems na slovenskem Štajerskem*, ZUZ n. v. IX, 1973, str. 51—76.

⁹ *Erzherzog Johann*, katalog razstave v Joanneumu, Graz 1959, str. 123.

Profilirane pasove, ki tečejo vzporedno z ovalno obliko okvira, krasi za empirski čas tako značilna gijoširana ornamentika,¹⁰ ki je pri treh okvirih enaka, na ostalih dveh pa teče nekoliko drugačen motiv. Miniature prekriva konveksno steklo. Ker na okvirih ni obročka za obešanje, domnevam, da so bile miniature vložene v kako ploščo — »tableau«, prevlečen z žametom ali usnjem in včasih izdelan tudi iz zlahtnih kovin, ki je potem visel na steni ali pa stal na kakem kosu pohištva. Za razliko od velikih portretov, namenjenih javnosti in dekoraciji sprejemnic, graščinskih hodnikov in vež, predstavlja miniatura majhen intimen predmet, ki, skrit pred indiskretnimi očmi, pripada ponavadi določeni osebi; družinske portretne miniature bistriških Attemsov so mogoče imele svoje mesto v delovnem kabinetu starega grofa Ferdinanda. Če so bile svojčas v Attemsovi palači v Gradcu, mi ni znano, ravno tako pa ne vem, kdaj so prišle v Slovensko Bistrico. Attemsi so baje iz varnostnih razlogov ob izbruhu vojne prenesli svoje umetnine iz Gradca v Slovenijo, po pripovedovanju pa so bile miniature v njihovi graščini v Slovenski Bistrici že pred vojno.

Grof Ferdinand Marija Attems (1746—1820), glavar portretirane družine, je upodobljen doprsno v slavnostnem oblačilu visokega državnega dostojanstvenika (sl. 74). Iz podolgovatega obraza z belimi, modno razmršenimi lasmi zrejo naravnost v gledalca poudarjene rjave oči, ki dajejo celotni podobi izraz malega psihološkega portreta. Odlično modeliran orlovski nos in poudarjena spodnja ustnica močno karakterizirata portretirančevo osebnost. Svetlo tretiran inkarnat ima rahlo rožnat nadih z mehкими prehodi na licih. S spretno miniaturistično tehniko in stopnjevano plastičnostjo je slikar odlično naslikal belo hermelinsko ogrnjalo, visok ovrtnik z zlato vezeno borduro in samo pri rokavih vidno rožnato obleko; belina krzna samo še močneje poudarja zlato redovno verigo in minuciozne detajle velikega križa cesarskega reda sv. Leopolda, ki so izpeljani z vso ostrino natančne risbe. Ozadje portreta je nevtralnno, kakor je bilo običajno na portretnih slikah tega časa: zelenkasto sivo z lahnimi meglicami, kar še bolj poudarja malce otrdeli obraz sivolasnega grofa. Formalno slovesno držo portretiranca je slikar še podkrepil z risarskimi in barvnimi poudarki, ki se odražajo na zunanjih znamenjih visokega dostojanstvenika — na paradnem ogrinjalu in visokih odlikovanjih — ki naj bi še bolj podkrepila njegov aristokratski in reprezentativni videz, kar je avtorju tudi popolnoma uspelo.

Grof Ferdinand Marija Attems, baron svetokriški, je bil za svojo domovino zelo zaslužen mož; zgodaj je stopil v državno službo, kmalu postal komornik, nato deželni stanovski odbornik in končno leta 1800 deželni glavar Štajerske. Ob ustanovitvi graškega muzeja Joanneum je postal njegov kurator in obenem nadvojvodov namestnik. S svojo veliko ljubeznijo do likovne umetnosti je pospešil ustanovitev risarske akademije v Gradcu, leta 1819 pa je bila z njegovim prizadevanjem ustanovljena stanovska galerija v Gradcu kot prva stalna zbirka te kronske dežele. Iz njegove fevdalistične usmerjenosti je razumljivo njegovo posebno prizadevanje za okrepitev vloge stanov. V tej zvezi je mogoče tudi razumeti,

¹⁰ Gijoširanje (*guillocher* pomeni okrasiti s prepletenimi vijugami) je strojna tehnika krašenja manjših kovinskih površin. Z njo so predvsem v času empira in bidermajerja krasili okvire in številčnice ur, ohišja žepnih ur, okvire miniaturne, doze, tobačnice ipd.

da si je tako prizadeval pridobiti za stanove vrelce oziroma zdravilišče v Rogaški Slatini, saj je bila zdravilna moč vrelcev znamenita in znana več stoletij in je njihovo izkoriščanje obetalo dokajšen dobiček.¹¹

Slikar je miniaturo signiral ob spodnjem robu: *Wachtl 816*. Iz tega je tudi razvidno, da se je dal zaslužni mož portretirati v svojem sedemdesetem letu. Čeprav mu je slikar skušal zabrisati starostne gube, nam temnejše sence podočnjakov in beli lasje razkrivajo grofova častitljiva leta.

Na drugi portretni miniaturi (sl. 75) je po vsej verjetnosti upodobljena grofova soproga Marija Ana baronesa Gall-Gallenstein (1752—1839), ki je grofu Ferdinandu rodila osem otrok.¹² Portretiranka, rahlo zasukana v obratni smeri kot njen mož, je upodobljena kot zajetna starejša dama, ki svoj dobrohotni pogled usmerja mimo gledalca. Na odlično modeliranem rahlo zabuhlem obrazu z močnejšim podbradkom je inkarnat obravnavan enako kot pri njenem možu. Na čelo in sence ji padajo rdečkastoplavi kodri, zastrti z belim čipkastim pajčolanom, ki se v mehkih gubah spušča čez njena ramena. Čez belo dekoltirano obleko z visokim rumenim pasom in čipkastim obrobkom je vidno rdeče ogrinjalo, kratek rokav pa je v sredi nabran po takratni modi.

Ker je portret nastal v času, ko so osebnosti še idealizirali, je moral slikar realistične momente podrediti idealističnim principom; prav zato je skušal voluminoznost telesa štiriinšestdesetletne grofice omiliti s skrajšavo povezane linije vratu, ramen in oprsja. Neuspešen detajl je tudi leva roka, ki prisiljeno sloni ob telesu. V opravičilo slikarju bi dodala, da je grofičino postavbo hote omilil, seveda na škodo proporcionalnosti; kot modni portretist se je moral pač sprijazniti z nesoglasjem med idealom in resničnostjo. Tudi ta svetlo obravnavana figura, naslikana z enako miniaturno tehniko kot prva, ravno tako močno izstopa iz zeleno sivkastega ozadja.

Na tretji miniaturi (sl. 76) je upodobljen doprski portret moškega srednjih let, ki naj bi po vseh zbranih podatkih predstavljal grofa Ignaca Marijo Attemsa (1774—1861), sina prej obravnavanih portretirancev. Na poduhovljenem podolgovatem obrazu se čez visoko čelo spuščajo nemirni prameni črnih las. Pod lokom gostih in pravičnih obrvi so odlično vkomponirane podolgovate in markantne, vendar bolj melanholične črne oči, ki so ob portretiranju intenzivno gledale naravnost v slikarja. Belo srajco s širokim empirskim ovratnikom prekriva slavnostno črno ogrinjalo z delno vidno vezeno šerpo in zlato verigo. Z velikim smislom za karakterizacijo osebnosti je slikarju uspelo upodobiti obraz visoko inteligentnega fevdalca, za katerega je znano, da je še v svoji globoki starosti opravljal državniška, gospodarska in kulturniška poslanstva. Ignac Marija Attems je še mlad prevzel državniške posle. Po smrti svojega očeta leta 1820 je bil izvoljen za štajerskega deželnega glavarja. Vse svoje življenje je posvetil

¹¹ Franz Ilwof: *Die Grafen von Attems Freiherren von Heiligenkreutz in ihren Wirken in und für Steiermark. Vorschungen zur Verfassung- und Verwaltungs-Geschichte der Steiermark. Bd. II, 1 Heft*, Graz 1897. (Knjigo sem dobila v NUK; v njej je exlibris Ferdinanda Attemsa, zadnjega lastnika gradu v Slovenski Bistrici, in njegov podpis. Knjiga je ravno tako kot miniaturo pridobljena iz Federativnega zbirnega centra in je torej tudi iz gradu v Slovenski Bistrici.)

¹² Cit. d.

napredku industrije in trgovine, izgradnji cest in železnic ter izboljšanju pouka in znanosti. Kot kurator je nasledil očetove funkcije v Joanneumu. leta 1816 pa je postal predsednik zgodovinskega društva za Štajersko.¹³

Poročen je bil dvakrat: prvič leta 1807 z Antonijo, rojeno grofico Chorinsky, katere portretno miniaturo — izdelek drugega slikarja — bom obravnavala pozneje, drugič pa se je poročil leta 1814 z Alojzijo, rojeno grofico Inzaghi (1794— 1879); njen portret je eden izmed petih v obravnavani seriji portretnih miniatur.

Čeden obraz mlade žene svetlih las (sl. 77), počesanih v modno pričeško z dolgimi visečimi kodri, karakterizirajo velike svetle oči, ki pod nepoudarjenimi obrvmi zrejo naravnost v gledalca. Pravilen nos in drobne ustnice s poudarjenimi koticami odlikuje sveža rdeča barva, svetel inkarnat pa mehki rožnati prehodi. Slovesno dekoltirano črno obleko z visokim pasom in drapiranimi rokavi poživilja bel čipkast ovratnik. Malo pod robom dekolteja spenja nize ogrlice red v obliki križa. Z risarsko potezo čopiča in mehkim senčenjem inkarnata je slikar ustvaril živo karakterno upodobitev mlade dvorne dame, odlikovane z redom svetega križa.¹⁴ Modrikasto sivo ozadje je v zgornjem delu miniaturo podano v nekoliko svetlejših tonih kot pri ostalih portretih.

Peta portretiranka (sl. 78) iz Wachtlove skupine družinskih portretnih miniatur predstavlja hčerko grofa Ferdinanda, Marijo Elizabeto, poročeno Inzaghi (1777—?).¹⁵ Skoraj en face je podan lik mlajše črnolaskе z zrahljanimi kodri; pod temnimi obrvmi upirajo podolgovate otožne oči svoj zamišljeni pogled v nedoločeno točko. Da bi omilil obliko orlovskega nosu in nelepих ust, se je slikar namenoma izognil ostrejši risbi in močnejšemu senčenju inkarnata; prav s tem je namreč pri ostalih portretih poudarjal portretirančev osebnoost. Belo dekoltirano obleko s kratkimi nabranimi rokavi dopolnjuje visok čipkast ovratnik, okrog rok pa je viden rdeč šal. Ozadje miniaturo je obravnavano s temnejšimi zelenkastosivimi toni.

Poleg opisanih petih miniatur v ovalnem medeninastem okviru je ohranjena še ena slonokoščena ploščica enake oblike in velikosti. Na njej je še enkrat upodobljena žena Ferdinanda Marije Attems, žal pa je ta portret ostal nedokončan. Portreta sta podana enako, le da nedokončanemu manjkajo majhni detajli pri gubah, vezanih vzorcih in čipkastih obrobkih. Pričeška s kodri je videti še okorna, inkarnat pa je ostal nedodelan; manjkajo mu namreč tisti zadnji odtenki barve, ki jo je miniaturo s pomočjo lupe in tenkega čopiča nanašal s skoraj pointilistično tehniko na obraze in dekolteje, da bi dosegel videz prosojne porcelanaste glazure, ki je tako značilna za portretno miniaturo.

Kot sem že omenila, je signiran samo portret najstarejšega portretiranca; slikar se je podpisal ob desnem robu v spodnji polovici slonokoščene ploščice: *Wachtl 816*. Kljub temu lahko vseh pet portretov že na prvi pogled brez pomislekov pripišemo istemu avtorju. Da pa so nesignirane miniaturo nastale istočasno kot signirane, nam govorijo posebnosti mode in pričeske.

¹³ Cit. d.

¹⁴ Cit. d.

¹⁵ *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser*, letnik IX, Gotha 1836, str. 71.

Slikar Johann Wachtl je znan predvsem kot miniaturist. Rodil se je leta 1778 v Gradcu in že od leta 1793 je 15 let deloval na dunajski akademiji. Bil je učenec Heinricha F. Fügerja (1751—1818), takrat najbolj upoštevane dunajskega miniaturista, pozneje pa tudi eden njegovih glavnih pomočnikov. V dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja je bil najbolj iskan portretist v Gradcu. Po literaturi, ki mi je bila dostopna, ni razvidno, kdaj se je tja preselil. Znano je, da je leta 1816, ko je nastala serija pričujočih miniatur, dobil spričevalo, da je obiskoval šolo »dalj časa« (»geräume Zeit«).¹⁶ Poleg miniatur in oljnih portretov je slikal tudi oltarne slike, predvsem na spodnjem Štajerskem,¹⁷ in pokrajinske motive v litografiji. Umrli je leta 1839 v Steyerju.

Attemse je portretiral leta 1816. To je bil čas, ko so bili naročniki portretnih miniatur v glavnem še fevdalci in ko sta se na Dunaju v razvoju portretne miniature uveljavili dve smeri. Prva je nadaljevala s tradicijami 18. stoletja, kar pomeni, da gre za podrejanje lepotnemu tipu, njena osrednja osebnost pa je bil portretni miniaturist Heinrich F. Füger s svojo presenetljivo krepko potezo čopiča in mojstrsko interpretacijo upodobljenčevega značaja. Druga smer je ponovno uvedla realizem kot posledico zahtev novega naročnika meščana. Ta si je želel čim bolj reprezentativno upodobitev svoje osebnosti z množico modnih dodatkov in v realnejšem prostoru. S tem se je tudi portretna miniatura približala žanrskemu portretu. Glavni zastopnik te nove smeri je bil Moritz Michael Daffinger (1790—1849).

Ko tako Wachtlove portretirance družine Attems postavljamo v časovni okvir, vidimo, da so miniature nastale v obdobju, ko je portretna miniatura po svoji stagnaciji ob koncu 18. stoletja doživela svoj nov in poslednji zagon, v katerem je Wachtl kot Fügerjev učenec nadaljeval tradicijo svojega učitelja. Slikal je visoko plemstvo in med njim najvplivnejše štajerske fevdalce, pet članov družine Attems. Portretirance je upodobil poudarjeno reprezentativno. Ni mu jih bilo potrebno postavljati pred graščino ali v razkošen interier, ki naj bi socialno ali čustveno še dopolnjeval portretirančevo podobo, ampak je aristokratsko reprezentativni videz Attemsov in njihovo gospodarsko moč z lahkoto uresničil na nevtralnem ozadju. Zelenkasto siva, ponekod rahlo modrikasta barva ozadja z rahlimi meglicami je tretirana spretno in učinkovito, obenem pa je samo skromna spremljava poudarjene figure. Ozadje koloristično odlično harmonira z barvo inkarnata in las, barve slavnostnih oblačil pa prihajajo na njem še bolj do izraza. S prijetno celoto tega sveta, gledanega pod lupo, nam je miniaturist predstavil figure v nekoliko močnejši svetlobi, ki se s pobleski ustavlja na čipkastih ovratnikih, vezeni pajčolani in na odlikovanjih. Kvaliteta Wachtlovih miniatur je v odlično obravnavani polti, ki daje svetlo obarvanemu inkarnatu videz prosojnosti, barvitost naslikanih lic pa odlikujejo mehki rožnati prehodi. Pri primerjanju vseh petih portretov ne bi mogli najti značilnejše skupne poteze, kot je ravno ta izrazito svetli, nekoliko porcelanasti videz inkarnata.

¹⁶ Thieme-Becker: *Algemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Bd. XXXV, Leipzig 1942, str. 6.

¹⁷ K. Wurzbach: *Biographisches Lexikon*, Bd. 52, Wien 1885, str. 45. J. Wastler: *Steirisches Künstler-Lexikon*, Graz 1883, str. 177.

Ob presoji kakovostne ravni pričujočih miniaturn se nam kaže Wachtl kot rutiniran portretist, ki je svojo glavno pozornost posvetil obrazu in v njem dosegel individualno fizionomijo, dokajšnjo plastičnost njegovih postav pa je podčrta verna risba.

Med damskimi portreti družine Attems zasluži posebno pozornost že uvodoma omenjena miniaturn prve žene Ignaca Marije Attemsa¹⁸ (sl. 79). Pri tej nam ni bilo potrebno iskati dokazov o njeni identiteti. Na listku je na hrbtni strani okvira zapisano v latinici: *Miniatur auf Elfenbein von Guérard, Antonia Gfn. Attems-Heiligenkreutz geb. Gfn. Chorinsky, geb. 6/X. 1787 verm. 22/I. 1807 gest. 14/XII. 1809*. Ob levem robu miniaturn je podpis slikarja: *B. Chev. de Guérard fecit 1808*. Potretna miniaturn je naslikana v tempera barvi na okrogli slonokoščeni ploščici s premerom 70 milimetrov. Prekriva jo ravno steklo z brušenim robom, vpeto v ploščat okvir iz pozlačene medenine, okrašen z gijoširanim ornamentom iz diagonalnih zarez, vse skupaj pa leži v gladkem in širokem kvadratnem okviru iz politiranega črno luženega lesa s stranico 123 milimetrov.

Guérard je Antonijo Attems upodobil kot rahlo zasukan dopasni portret v vzravnani drži. Iz pointilistično tretiranega rjavkastega ozadja z rdečkastimi odtenki na levi in modrikastimi na desni strani se odraža senzibilno poudarjena linija kontur, v katero je vkomponirano lepo telo dvaindvajsetletne grofice. Iz podolgovatega idealiziranega obraza nas gledajo žive rjave oči; svetlo kostanjeve lase ovijajo trojni biserni nizi, čez visoko čelo se spuščajo nemirni razmršeni kodri. Mlada žena je oblečena po napotkih empirske mode v dekoltirano belo obleko, prepasano visoko pod prsmi, sloki vrat pa ji obdaja visok čipkast ovrtnik. Pod drapiranimi rokavi z zlatimi pokončnimi bordurami je viden temno rdeč šal. Inkarnat z modrikastimi sencami je podoben tenki prosojni lupini, ki jo poživljajo rožnata lica in rdeče ustnice. Od zgoraj prihajajoči blesk svetlobe se razliva po desni strani obraza in dekolteja in se ustavlja nad visokim pasom, pod brado in čez levo lice pa pada lahka senca. S to igro svetlobnih podudarkov in senc je slikar poudaril vso lepoto mladega telesa, ki se skriva pol elegantno svileni obleko. Bisernato modrikasto prelivanje inkarnata v hladnih in toplih niansah, povezanih z rožnatimi toni lic, priča o veliki umetnikovi koloristični spretnosti. Gladka faktura in porcelanasti videz polti so neoporečni, plastično obravnavanje portreta pa je v svoji ostri risbi skoraj ingresovsko. Analiza vseh teh značilnosti nam kaže Guérarda kot rafiniranega miniaturista, ki je virtuosno obvladal tehniko portretna miniaturn, saj je slikanje miniaturn zelo zahtevna zvrst slikarstva, ki terja odlično risbo in dovršeno obvladanje čopiča.

Bernhard Eugen von Guérard (podpisoval se je tudi Chevalier de Guérard) se je rodil v zadnji tretjini 18. stoletja v Düsseldorfu. Ob prelomu stoletja je zapustil Nemčijo in se preselil na Dunaj, kjer je kmalu zaslovel kot portretist cesarske družine in visokega plemstva. V svojih zrelih letih je mnogo potoval, predvsem po Italiji, kjer je leta 1836 v Neaplju tudi umrl. Sprva je v njegovih miniaturnah čutiti odmeve domače rokokojske tradicije, potem močan vpliv Fügerjeve manire, hkrati pa še nežno dife-

¹⁸ V katalogu *Portretna miniaturn* je omenjena pod št. 46; njena inv. št. v Narodnem muzeju je 19 324.

rencirani način francoskih miniaturistov, predvsem zakoncev Augustin.¹⁹ Značilni zanj so plastično zoženi obrazi, inkarnat je obravnavan v slonovinastih tonih s prelivajočimi se rjavkastimi in modrikastimi odtenki, v laseh ali okrog vratu pa so skoraj vedno motno lesketajoči se biserni nizi. Pretirano sloke, skoraj vedno mladostno učinkujoče postave v bleščečih belih oblekah so upodobljene zmeraj v enako vzravnani in rahlo zasukani drži.²⁰

Kot modni portretist takratnega Dunaja, ki je deloval v cesarskem mestu v prvi četrtini 19. stoletja, je Guérard spadal v čas klasicistično vplivanega slikarstva. Tedaj je na portretu dominirala ostra risba, v kateri so se prosojno nanese barve strogo prilagajale danim konturam, kolorit pa je bil zelo umirjen in hladen. Da bi ugodil željam svojih uglednih in petičnih naročnikov, je njihove obraze idealiziral, do potankosti pa je obvladal upodabljanje tkanin njihovih empirskih oblačil z vsemi finesami bleščečih gub, čipk in ostalih poudarkov. Z ostro, toda v obrisih vendar mehko risbo je slikal podobe na gladkih površinah slonokoščenih ploščic, ki so mu omogočale absolutno obvladovanje miniaturistične tehnike zglaženih barvnih ploskev, ki nas tako spominjajo na poslikano površino porcelanskih predmetov.

Če primerjamo naš portret Antonije Attems z Guérardovim portretom cesarice Marije Ludovike Avstrijske-Este²¹ (sl. 80), se nam zdi, da gre za isto osebo, oblečeno v nekoliko drugačni, ravno tako beli empirski obleki in ogrnjeno z rdečim ogrinjalom. Zasnova figure ene in druge upodobljenke je na las enaka; skoraj do pike enako precizen je čipkast ovratnik, iz podolgovatega obraza zrejo temne oči z enakim pogledom, enak pa je tudi način risanja gornje veke in linije obrvi ter karakterističen način oblikovanja ustnic. Iz popolnoma enake modelacije obeh obrazov je razvidno, da je njuno plastičnost slikar dosegel z istim načinom senčenja, svetlobni akcenti, ki poudarjajo plastične vrednote, pa so obravnavani na obeh miniataturah popolnoma enako — skoraj mehanično. Slikarju je bilo važno doseči vtis dostojanstveno urejenega svetovljanstva z idealizirano vzvišeno vsebino, medtem ko si z osebnostjo svojih elegantnih, v neprisiljeni drži upodobljenih figur ni belil glave. Posnemal je pač slikarske manire dunajskega kroga klasicistov, v katerem so podobe ljudi izzvenevale brez osebnega življenja. Vendar se uvršča Guérard med miniaturiste, ki so odlično obvladali težko in naporno tehniko miniature. V njegovem slikarskem opusu zavzema po svoji kvaliteti portretna miniatura grofice Antonije Attems iz leta 1808 vidno mesto.²²

Oba obravnavana miniaturista, Guérard in Wachtl, sta pripadala krogu dunajskih klasicistov. Oba sta ustvarjala svoje portretne miniture istočasno in pod močnim vplivom osrednje dunajske osebnosti, Heinricha Fü-

¹⁹ Jean Baptist Jacque Augustin (1759—1832) in njegova žena Pauline Augustin de Cruet (1781—1865), znana pariška miniaturista.

²⁰ Thieme-Becker: cit. d. Bd. XV, Leipzig 1922, str. 213—214.

²¹ Miniaturen-Ausstellung; katalog razstave, Wien 1905, fotograf, med str. 32—33; zap. št. v katalogu 632.

²² V Thieme-Beckerju (glej opombo 20) je med naštevanjem Guérardovih najboljših miniatür omenjen tudi »portret grofice Antonije Attems iz leta 1808 v posesti grofa Edmunda Attems v Gradcu«.

gerja, vendar sta izoblikovala vsak svoj slikarski način. Guérard je v portretni miniaturni tehnično in koloristično dosegel višek kvalitete v upodabljanju inkarnata in oblačil, obraze svojih upodobljencev kakor tudi postave, ki so pretirano sloke, pa je tipiziral. Tehnično in koloristično manj prefinjeni Wachtl pa je v upodabljanju obrazov stopil korak naprej. Njegovi obrazi na portretnih miniaturnah Attemsove družine niso tipizirani, podobnost med materjo in sinom in med očetom in hčerko je pač naravna danost. Na portretih je že čutiti slikarjevo skrb, da bi dosegel podobo resnične osebnosti, predvsem pa se na obrazih moških upodobljencev zrcalijo poteze dejavnih mož.

Obravnavana serija Wachtlovih portretov družine Attems in Guérardova upodobljenka iz iste rodbine so doslej najkvalitetnejše portretne miniature, kar jih imamo v Sloveniji. S primerjavo miniaturn grofa Ferdinanda in njegovega sina Ignaca z reprodukcijami njihovih portretov v Ilwofu²³ lahko po podobnosti obrazov (kljub starostnim razlikam) podkrepimo ugotovitev, da so portretiranci na Wachtlovi seriji zanesljivo grofje Attems-Heiligenkreutz. O istem se prepičamo, če primerjamo vseh pet upodobljencev s serijo oljnih portretov Attemsove rodbine, ki jo hrani Pokrajinski muzej v Mariboru.²⁴ Mislim, da ni nezanimivo poleg slikarjevega imena poudariti tudi imena tistih, ki so portretirani na obravnavanih miniaturnah. Zato sta nam še posebej dragocena portreta grofa Ferdinanda in Ignaca, saj nam zaokrožata našo predstavo o videzu dveh za Štajersko tako pomembnih in zaslužnih mož; to pa je delno tudi namen tega prispevka.

Wachtlove slike na slovenskem Štajerskem še niso nadrobno raziskane, ravno tako pa tudi še ni opredeljen njegov opus na avstrijski strani.²⁵ Ko se bo analizi njegovih del priključila še naša serija Attemsovih portretov, bo ta prav gotovo predstavljala pomembno skupino v njegovem celotnem slikarskem opusu, posebno pa med njegovimi miniaturnami. Wachtlov umetniški pomen temelji predvsem na njegovih portretnih miniaturnah. Če ga vrednotimo samo po pričujoči seriji portretov, pridemo do spoznanja, da je odlično obvladal tehniko portretne miniaturne in da je znal dobro zadeti podobnost.²⁶ Gledan v času in prostoru, je kot miniaturist značilen produkt svojih dni. Po koncepciji klasicističnega portreta in po

²³ Portret Ferdinanda M. Attemsa je leta 1789 izdelal graški bakrorezec Johann Veit Kauperz (1741—1816). Portret omenja tudi Wastler: glej opombo 17, str. 67. Reproduciran je na posebnem vložku v knjigi F. Ilwofa (glej opombo 11); prav tam je reproduciran tudi portret Ferdinandovega sina Ignaca, ki ga je leta 1860 izdelal znani avstrijski litograf Adolf Dauthage (1825—1883).

²⁴ 11 portretov družine Attems (o. pl., 42 × 32 cm) je bilo razstavljenih na razstavi *„Tristo let mode na Slovenskem“* v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Glej katalog razstave, Maribor 1965, str. 32.

²⁵ Z Wachtlovimi slikami se je v Sloveniji delno ukvarjal umetnostni zgodovinar Andrej Ujčič; za vse podatke se mu prav lepo zahvaljujem.

²⁶ Zanimiva bi bila primerjava obravnavane miniaturne grofa Ferdinanda s prav tako Wachtlovim oljnim portretom istega upodobljenca, ki je nastal leta 1833, torej 13 let po grofovi smrti. Oljni portret Ferdinanda Marije Attemsa sodi v veliko serijo Wachtlovih portretov (47 kosov), ki so nastali po naročilu štajerske kmetijske družbe; grof Ferdinand je bil namreč v tej družbi namestnik najvojvode Janeza. Glej katalog razstave *Erzherzog Johann*, Joanneum, Graz 1959, str. 237 in 239.

svojih nemajhnih slikarskih možnostih ustrezajo portreti družine Attems repertoriju miniaturnega portretnega slikarstva prve četrtine 19. stoletja in stojijo po vseh kriterijih popolnoma na njegovem nivoju.

ZUSAMMENFASSUNG

Unter den wertvollsten Miniatur-Portraits, die wir in Slowenien besitzen, gehören fünf Portraits der Familie Attems, die von Johann Wachtl (1778—1839) gemalt worden sind, dem meist gefragten Portrait-Miniaturisten der zwanziger und dreißiger Jahre des 19. Jahrhunderts in Graz. Das sechste Portrait aus derselben Familie ist ein Werk von Bernhard Guérard (?—1836), des berühmten Wiener Mode-Portrait-Miniaturisten aus dem ersten Viertel des 19. Jahrhunderts. Die Miniaturen sind in Temperafarben auf Elfenbeinplatten aufgetragen und von original guillochisierten Empire-Rahmen eingefasst. Alle Miniaturen befinden sich im Nationalmuseum Ljubljana.

Wachtl fertigte Brustbilder an von seinen Portrait-Modellen, indem diese leicht nach links oder rechts gedreht waren. Ein Vergleich dieser Miniaturen mit den übrigen Portraits der Attems läßt aufgrund der Gesichtsähnlichkeit die Feststellung erhärten, daß es sich mit Sicherheit um die Grafen Attems aus der Linie Heiligenkreuz handelt. Das bestätigen auch die goldene Ordenskette und das große Kreuz des kaiserlichen Ordens des Hl. Leopold, die sich beide so kräftig auf dem Hermelinumhang des alten Grafen Ferdinand abzeichnen.

Die Signatur des Portraitisten Wachtl 816 steht nur auf der Miniatur von Ferdinand Maria Attems (1746—1820), die übrigen Portraits stellen seine Frau Maria Anna Gall von Gallenstein (1752—1839) dar, deren Sohn Ignaz Maria Attems (1774—1861), die Tochter Elisabetha (1777—?) und die zweite Frau des Sohnes Aloisia geb. Inzaghi (1794—1879). Obwohl nur das Portrait des ältesten Mitglieds der erwähnten Familie signiert ist, kann man schon auf den ersten Blick ohne Bedenken alle fünf Portraits demselben Autor zuschreiben. Und daß die unsignierten Miniaturen zur gleichen Zeit wie die signierten entstanden sind, davon sprechen die Mode- und Frisurdetails. Die Qualität der Miniaturen Wachtls liegt in dem vorzüglich behandelten hellen Teint der Abgebildeten, die den Anschein der Durchsichtigkeit verleiht. Die Farbigkeit der Wangen zeichnet sich durch rosafarbene Übergänge aus. Der Portraitist hat uns die Gestalten in etwas stärkerem Licht präsentiert, das in hellem Schimmer festgehalten ist auf den Spitzenkragen, der Stickerei des Schleiers und auf den Orden.

Die Attems wurden in einem Zeitraum gemalt, in dem die Portrait-Miniatur nach ihrer Stagnation im 18. Jahrhundert ihren neuen und letzten Aufschwung nahm, dadurch daß Wachtel als Függers Schüler die Tradition seines Lehrers fortsetzte. Das aristokratisch repräsentative Aussehen der Attemsschen Gestalten und ihre wirtschaftliche Macht hat er mit Leichtigkeit am wirksamen grünlich-grauen Hintergrund mit sanften Schattierungen ausgedrückt, zugleich ist aber dies lediglich eine bescheidene Begleitung der hervorgehobenen Figur, die in koloristischer Beziehung vorzüglich harmonisiert mit der Farbe des Inkarnats und der Haare, und die Farben ihrer festlichen Kleidung kommen auf diesem neutralen Hintergrund noch stärker zum Ausdruck.

Bei der Bewertung des Qualitätsniveaus dieser Miniaturen zeigt sich Wachtl als routinierter klassizistischer Portraitist, der sein Hauptaugenmerk dem Gesicht gewidmet und darin eine individuelle Physiognomie herausgearbeitet hat. Eine beträchtliche Plastizität seiner Gestalten wird durch seine getreue Zeichnung unterstrichen.

Auf der sechsten Miniatur aus derselben Familie ist Antonia Attems abgebildet. Darauf steht die Unterschrift des Malers: *B: Chev. de Guérard fecit 1808*. Die Abgebildete ist nach der Mode des Empire gekleidet und das Bild gehört zu den besten Werken Guérards, denn gerade diese Miniatur wird im Thieme-Becker als außerordentliche Leistung in seinem Opus erwähnt. Das perlfarbene Inkarnat der jungen Gräfin, mit bläulichen Schatten versehen, ähnelt einer

dünnen, durchscheinigen Hülle, die durch die Rosatönung der Wangen und die roten Lippen belebt wird; das Ineinanderfließen von warmen und kalten Farben des Teints zeugt von einem großen koloristischen Geschick des Künstlers. Die glatte Faktur und der porzellanhafte Schein des Teints sind einwandfrei, die plastische Behandlung des Portraits erinnert in ihrer scharfen Zeichnung fast an Ingres. All dies zeigt uns, daß Guérard die Technik der Portrait-Miniatur virtuos beherrschte. Die frappante Ähnlichkeit der Abgebildeten mit dem Portrait der Kaiserin Maria Ludovica von Österreich-Este zeigt uns aber Guérard als einen Mode-Portraitisten, der sich mit der Persönlichkeit von eleganten Gestalten nicht abgab; er ahmte eben die Manier des Wiener Klassizistenkreises nach, der die Abbildungen von Personen ohne persönliches Leben anfertigte. Er beherrschte sie fast mechanisch, denn wichtig war für ihn vor allem der Eindruck eines würdig geordneten Weltbürgertums.

Beide behandelten Miniaturisten, Guérard und Wachtl gehörten dem Kreis der Wiener Klassizisten an. Beide schufen Portrait-Miniaturen zur gleichen Zeit und unter dem starken Einfluß einer zentralen Wiener Persönlichkeit, Heinrich Füger, jedoch entwickelte jeder seine eigene Art; Guérard erreichte technisch und koloristisch einen Höhepunkt in der Darstellung des Inkarnats und der Kleidung; das Antlitz seiner Modelle sowohl als auch die Figuren, die übertrieben schlank sind, typisierte er. Der technisch und koloristisch weniger verfeinerte Wachtl kam in der Darstellung des Antlitzes um einen Schritt weiter. Seine Gesichter der Familie Attems sind nicht typisiert; die Ähnlichkeit zwischen der Mutter und dem Sohn, dem Vater und der Tochter ist eben eine natürliche Gegebenheit. Die Portraits lassen den Wunsch des Malers spüren, das Abbild der wirklichen Persönlichkeit schaffen zu können, was besonders für die Gesichter der männlichen Abgebildeten gilt. Sind die Werke Wachtls in Slowenien und in der Steiermark einmal bewertet worden und wird der Analyse seiner Arbeiten noch die Serie der erwähnten Miniaturen hinzugefügt, dann wird diese gewiß eine bedeutende Gruppe in seinem Opus darstellen.



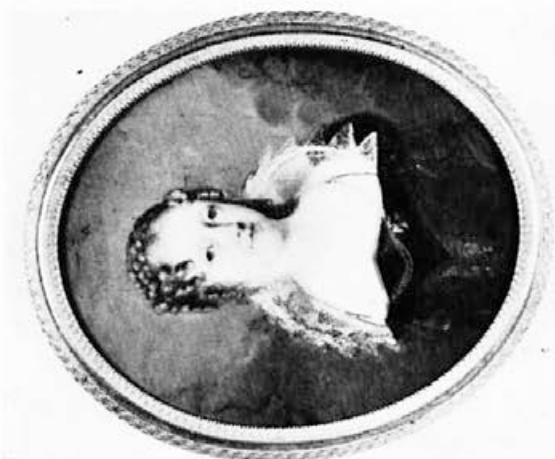
Sl. 74. *Johann Wachtl*, Ferdinand Maria Attems, 1816. Ljubljana, Narodni muzej



Sl. 75. *Johann Wachtl*, Marija Ana Attems, 1816. Ljubljana, Narodni muzej



Sl. 76. *Johann Wachtl*, Ignac Marija Attens. Ljubljana, Narodni muzej



Sl. 77. *Johann Wachtl*, Alojzija Marija Attens, roj. Inzaghi. Ljubljana, Narodni muzej



Sl. 78. *Johann Wachtl*, Marija Elizabeta Attens, por. Inzaghi. Ljubljana, Narodni muzej



Sl. 79. *Bernhard von Guérard*, Antonija Attems, roj. Chorinsky, 1808. Ljubljana, Narodni muzej



Sl. 80. *Bernhard von Guérard*, cesarija Marija Ludovika Avstrijska-Este. Preslikano iz kataloga *Miniature-Ausstellung*, Wien 1905